

MÜTAREKE DÖNEMİNDE BİR SOSYALİST MEBUS: NUMAN USTA^{1*}

A SOCIALIST DEPUTY IN DURING THE ARMİSTİCE PERIOD: NUMAN USTA

Serkan ERDAL*

ÖZ

Sosyalist/komünist veya daha genel anlamıyla sol fikirler XIX. yüzyılın başlarında Türk aydınları tarafından gündeme getirilen ve tartışılan konulardan biri olmasına rağmen Meşrutiyet'in iadesiyle birlikte örgütlü bir hal almaya, siyasallaşmaya başlamıştır. Hatta Meşrutî idarenin getirmiş olduğu özgürlükçü ortamda Hüseyin Hilmi tarafından kurulan 1910 yılında kurulan Osmanlı Sosyalist Fırkası sol geleneğin Türk siyasi hayatındaki ilk politik deneyimi olmuştur. Buna rağmen 1910-1919 yılları arasında Türk solu parlamenter düzeyde temsil hakkı kazanamamış, bu yıllar arasında yapılan seçimlerde Osmanlı parlamentosuna mebus seçtirmemiştir. 1919 yılında yapılan Meclis-i Mebusan seçimleriyle birlikte ilk defa sosyalist bir mebus adayı Meclis-i Mebusan'a seçilmiştir. Bu makale Mesai Fırkası listelerinden İstanbul mebusu seçilen Numan Usta'nın hayatını ve tartışmalı 1919 seçimlerini incelemek üzere kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Numan Usta, Sosyalizm, 1919 Seçimleri

ABSTRACT

Socialist/communist or more generally leftist ideas XIX. although it was one of the issues raised and discussed by Turkish intellectuals at the beginning of the century, it started to become organized and politicized with the return of the Constitutional Monarchy. In fact, the Ottoman Socialist Party, which was founded in 1910 by Hüseyin Hilmi in the libertarian environment brought by the Constitutional administration, was the first political experience of the left tradition in Turkish political life. However, between 1910 and 1919, the Turkish left could not win the right to be represented at the parliamentary level, and could not elect a deputy to the Ottoman parliament in the elections held between these years. With the parliamentary elections held in 1919, a socialist deputy candidate was elected to the parliament for the first time. This article was written to examine the life of Numan Usta, who was elected as Istanbul deputy from the Mesai Party lists, and the controversial 1919 elections

Keywords: Numan Usta, Socialism, 1919 Elections

Article Info

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 12/08/2023

Kabul Tarihi: 26/08/2023

Atf

Erdal, S. (2023). Mütareke Döneminde Bir Sosyalist Mebus: Numan Usta, *Anasay* 25, 92-107.

Research Article

Received: 12/08/2023

Accepted: 26/08/2023

Cite this article as:

Erdal, S. (2023). Mütareke döneminde sosyalist bir milletvekili: Numan Usta, *Anasay* 25, 92-107.

* Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Türkiye Cumhuriyeti Ana Bilim Dalı, E- Mail: serkan.erdal@atauni.edu.tr. **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0002-8127-6855>.

* Bu çalışma 17.11.2006 tarihinde Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde hazırlanan "Mütareke Yıllarında (1918-1922) İstanbul'da Kurulan Sosyalist ve Komünist Partiler ve Faaliyetleri" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Giriş

I. Dünya Savaşı hem Osmanlı İmparatorluğu'nun hem de İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkasının sonunu hazırlamıştır. Savaş devam ederken sadrazam olan Talat Paşa, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından kısa süre önce 13 Ekim 1918 tarihinde istifa etti ve yerine Ahmet İzzet Paşa hükümet kurdu. Ahmet İzzet Paşa hükümeti ilk iş olarak İtilaf Devletleri ile mütareke görüşmelerine başladı ve 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandı. Bu arada savaş kararı almış ve yürütmüş olan İTC'nin önde gelen liderleri başta Enver, Talat ve Cemal Paşalar olmak üzere 1-2 Kasım 1918'de yurt dışına çıktılar. İttihatçı liderler yurt dışına çıkmıştı ama Meclis-i Mebusan'da ve İstanbul'da hala İttihatçıların ağırlığı vardı. Bu durum gerek Padişah Vahdettin'i gerekse iktidar yıllarındaki uygulamaları nedeniyle İTC'ye muhalefet eden kesimleri son derece rahatsız ediyordu. Saray, yeniden toparlanmaya çalışan muhalifler ve İTC'yi savaş suçlusu olarak gören İtilaf Devletleri mütarekeden sonra İttihatçıları yeniden toparlanamayacak şekilde siyasetten ve bürokrasiden tasfiye etmenin yollarını aramaya başladılar. Sarayın ve muhalefetin aradığı fırsat Aralık ayının sonlarına doğru ayaklarına gelecekti. 21 Aralık 1918 tarihli Meclis-i Mebusan'ın 29. oturumunda Karesi mebusu Hüseyin Kadri Bey'in dışişleri, asayiş ve iaşe konularıyla ilgili olarak vermiş olduğu gensoru önergesine Hariciye Nazırı Reşid Paşa cevap vermiş ve hemen ardından Dâhiliye Nazırı Mustafa Arif Bey kürsüye gelerek:

—*Efendim, istizah-ı âlinize verilen cevap tamamen okundu. Bu istizah ile katiyyen alakadar olmamak üzere şimdi Sadrazam Paşa Hazretleri tarafından, bir irade-i seniyyenin heyeti muhteremenize tebliğine memur ediliyorum. İrade-i seniyyeyi okuyorum: “Esbab-ı zaruriye-i siyasiyeden naşi Meclis-i Mebusan'ın feshi iktiza etmesine ve Kanun-i Esasi'mizin muaddel 7. maddesinin fıkra-i mahsusası mucibince ledelik tiza, Heyet-i Mebusan'ın feshi, hukuk-u şahanemiz cümlesinden bulunmasına binaen, meclis-i mezkûrun bugünden itibaren bermucibi kanun feshini irade eyledim.” (MM Z.C. Devre 3, Cilt 1, 21 Kânun-ı Evvel 1334/21 Aralık 1918, s. 363–364).*

Padişah Vahdettin, Kanun-i Esasi'nin kendisine vermiş olduğu yetkiye dayanarak “zorunlu politik nedenlerden dolayı” Meclis-i Mebusan'ı feshetmiştir. Fethi Okyar ise meclisin feshedilmesi meselesinde yabancı parmağı olduğuna dikkat çekmektedir. Okyar, anılarında olayı şu şekilde ifade ediyordu: “Kısa zamanda, meclisin feshinin İngiliz-Fransız-İtalyan müşterek tazyik ve telkini sonucu olduğunu anladık. Üç işgalci devlet, bu meclisin İttihat ve Terakki yanlısı olduğunu, meşru seçimle işbaşına gelmediğini iddia etmişti. İşgalcilerin tezi, padişahın ve çevresindekilerin şahsi mizaç ve eğilimlerine uygundu. Benimsendi ve tatbik edildi.” (Okyar, 1908, s. 266). Belki de Padişah Vahdettin'in “zorunlu politik neden” dediği şey işgalcilerin baskılarıydı. Aslında sebep her ne olursa olsun sonuç önemliydi ve Türk siyasi hayatı ve parlamenter sistem bu şekilde tekrar kesintiye uğramıştı. Bu arada Damat Ferit Paşa sadrazam olmuş, Mustafa Kemal 9. Ordu Müfettişliği göreviyle Karadeniz Bölgesi'nde Türklerle Rumlar arasında yaşanan çatışmaları önlemek amacıyla Anadolu'ya gönderilmişti. Resmi görevinin dışında Anadolu'da mitingler, kongreler ve tamimler yoluyla halkı teşkilatlandırmaya çalışan Mustafa Kemal Paşa, Amasya'da yayınlamış olduğu tamimle Milli Mücadele'nin amacını, gerekçesini ve yöntemini belirlemiş, Erzurum ve Sivas kongreleriyle de yavaş yavaş bu amaca doğru emin adımlarla yol almaya başlamıştı.

Sivas Kongresi öncesinde ve sırasında Heyet-i Temsiliye ile İstanbul Hükümeti arasında yaşanan gelişmeler ve kongrenin padişaha sunacağı bildirimlerin İstanbul Telgraf Başmüdürlüğüne engellenmesi üzerine 12 Eylül 1919 gecesi Damat Ferit Paşa'ya hitaben çekilen telgrafla bu engellenmenin bir saat içerisinde kaldırılması istenmişti. Ancak verilen süre içerisinde İstanbul'dan olumlu cevap alınamayınca 2, 13, 15 ve 20. Kolordu Kumandanlıklarına genel bir bildiri gönderilmişti. Gönderilen bildiride ilk önce İstanbul'la yapılan haberleşme hakkında bilgi verilmiş, daha sonra bu haberleşmeden sonuç alınmadığı gerekçesiyle komutanlıklardan derhal Ankara, Kastamonu, Diyarbakır ve Sinop'ta telgraf haberleşmesinin

kesilmesi istenmişti. Yani kongre bildirilerinin haricinde hiçbir bilginin İstanbul'a gönderilmemesi, İstanbul'dan gelecek hiçbir telgrafın alınmaması, Batı Anadolu ile haberleşmeye engel olmamak kaydıyla Geyve Boğazı'nın da tutulması emri verilmişti.

İstanbul Hükümeti'nin verilen süre içerisinde olumlu yanıt vermemesi üzerine 12 Eylül 1919 tarihinde Kongre Genel Kurulu Damat Ferit Paşa hükümetiyle olan ilişkisini, "*Hükümet, ulusun sevgili padişahına dileklerini ulaştırmasını engelleyip onunla bağlantısını kesmekte ve gerçekleşen haince davranışını sürdürmekte direndiğinden, ulus da türeye uygun bir hükümet başa geçinceye değin İstanbul Hükümeti ile yönetim yönünden ilişkisini ve İstanbul ile her türlü telgraf ve posta haberleşme ve ulaştırmasını büsbütün kesmeye*" karar vermiş ve bu kararı bütün komutanlıklara ve mülki idare amirlere bildirmişti (Söylev I, 1975, 101-102). Gerek bu duruma gerek meclis ve saray çevresinin baskılarına (Karaca, 2004, s. 159) dayanamayan Damat Ferit Paşa istifa etmek zorunda kalmıştı (İleri, 3 Teşrin-i Evvel 1335/3 Ekim 1919). Sultan Vahdettin, Ferit Paşa'dan boşalan sadaret makamına Tefik Paşa'yı getirmek istemiş ancak Tefik Paşa'nın bu teklifi kabul etmemesi üzerine son iki dönem Meclis-i Vükela'da bulunan Ali Rıza Paşa'yı kabineyi kurmakla görevlendirmişti (Akşin, 1998, s. 589). Ali Rıza Paşa Hükümeti'ne iki önemli görev düşüyordu: Birincisi, Heyet-i Temsiliye ile ortaya çıkan anlaşmazlıkları çözmek; ikincisi ise Meclis-i Mebusan seçimlerini bir an önce yapmaktı (Karaca, 2004, s. 101-102). Zaten İstanbul'da bazı siyasi partiler, cemiyetler ve gruplar Haziran ayından itibaren seçimlerin yapılması için birtakım girişimlerde bulunmaya başlamışlardı. 26 Haziran'da Sulh ve Selâmet, Milli Ahrar, Sosyal Demokrat Fırkası ve Ahali Fırkası delegeleri bir toplantı düzenleyerek yapılacak seçimlere işgal altında bulunan yerlerin katılmamasının herhangi bir engel teşkil etmeyeceğini ve bu sebepten dolayı da seçimlerin ertelenmemesi gerektiğini hükümete bildirmişlerdi (Yeni Gazete, 27 Haziran 1335/27 Haziran 1919). 27 Temmuz 1919 tarihli Meclis-i Vükela toplantısında en kısa süre içerisinde seçimlerin yapılması kararlaştırılmış (Tarık, 28 Temmuz 1335/28 Temmuz 1919) böylece yeni kabinenin kuruluşundan beri kamuoyunu meşgul eden seçim meselesi de yavaş yavaş faaliyet sahasına girmiştir.

Ali Rıza Paşa kabinesinde Dâhiliye Nazırlığı görevinde bulunan Şerif Paşa 3 Ekim'de basına verdiği demecinde milletin huzur ve güvenini sağlamakla görevli olduklarını ve bir an önce seçimleri yapacaklarını duyurmuştu (İleri, 4 Teşrin-i Evvel 1335/4 Ekim 1919). Ali Rıza Paşa ise verdiği beyanatta halkı temsil edecek meclisi bir an önce açmak istediklerini belirtmişti (Karaca, 2004, s. 175). Seçim çalışmalarına hız veren hükümet, yayınladığı seçim kararnamesi ile Osmanlı Meclis-i Mebusan seçimlerini resmen başlatmış oldu.² Dâhiliye Nezareti ise bütün

² Yayımlanan kararname aynen şöyledir:

"Madde 1-İşbu kararname mucibince intihabatın icrasına mübaşeret için vuku bulacak tebliğ tarihinden itibaren nihayet on beş gün zarfında meri intihab-ı Mebusan kararnamesinin on birinci maddesine tevfikan hakk-ı intihabı haiz her Osmanlı tezkere-i Osmaniye ile müntehib-i sani intihabatı için mensub olduğu şube-i intihabiyeye davet olunacaktır. Yine mezkûr kararnamenin yirmi birinci maddesine tevfikan ilan olunacak yevm-i içtimada isbat-ı vücud eden müntehibler ikinci derecede müntehiblerin intihabatına başlayacaklardır. Madde 2- Her şube-i intihabiyenin ikinci derece müntehibleri adediyle devair-i intihabiyenin ikinci derece müntehibleri adediyle devar-i intihabiyenin mebusları adedi en son intihabdaki müntehib-i sani ve mebuslar miktarının aynıdır. Madde 3- Müntehibler, nahiye merkezine vürudlarında atik intihab-ı mebusan kararnamesinde gösterilen heyet-i mahsusaya tezkere-i Osmaniyelerini irae etmeğe mecburdurlar. Tezkerelerini irae edenler yedlerine heyetçe verilecek mahtum pusulalarla reylerini tahrir ve sandığa vaz ederler. Müntehibler pusula tarihini müteakib irae ettikleri tezkereler heyetçe damgalanır. İsimleri madde-i âtide gösterilen deftere kaydolunur. Madde 4- Şubelere memur olan heyetler, rey veren müntehiblerin isimlerini mübin bir deftere tutmağa ve bu defteri müntehib-i saniler intihabını müteakib hükümet-i mahalliyyeye tevdi eylemeye mecburdurlar. Madde 5- Bir kazaya merbut şuaât-ı intihabiyede ikinci derecede müntehib olanlar tayin edildikten sonra nihayet beş gün zarfında bunlar mebusları intihab etmek üzere res-i kaza olan kasabaya davet edileceklerdir. Madde 6-Atik intihab-ı mebusan kararnamesinin işbu mevad ile tearuz etmeyen ahkâm kemakân memulün bih olacaktır. Madde 7- İşbu kararnamenin ahkâmı bu defa icra kılınacak olan intihabata münhasırdır. Madde 8- İşbu kararname tarih-i neşrinin ferdasından itibaren meriü'l-icrâdır. Madde 9- İşbu

vilayetlere gönderdiği tebligatla seçimlerin tarafsız ve güvenli bir şekilde yapılması gerektiğini bildirmişti. Seçim kararıyla birlikte İstanbul'da da seçim çalışmaları hız kazanmış, hazırlanan seçim kararnamesi 11 Eylül 1919'da Şehremaneti'ne gönderilmişti. Şehremaneti Muavini Raif, Genel Müfettiş Mehmet Ali, Tahrirat Müdürü Arif Hikmet Beylerden oluşan seçim komisyonu kararnamenin yayınlanmasından sonra ilk toplantıyı düzenleyerek çalışmalarına başlamıştı (İleri, 12 Teşrin-i Evvel 1335/12 Ekim 1919). Bununla birlikte seçimlerin sağlıklı bir şekilde yapılması ve yapılacak itirazları değerlendirmek için geçici bir Heyet-i Teftişîye komisyonu oluşturulmuştu. Esasen belediye seçimleri için kurulmuş olan bu komisyonun görevine son verilerek Bakırköy'den Hayrettin Bey başkanlığında, Kadıköy'den Emin, Mabeyn Eski Kâtibi İsmail Hakkı, Tüccardan Ahmed, Bayezid dairesinden gaz tüccarı Hasan ve Beykoz eşrafından Hacı Mustafa Beylerden oluşan Teftiş Heyeti kurulmuştu (Karaca, 2004, s. 183).

Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin 7 Ekim 1919'da seçim kararnamesi yayınlaması üzerine İstanbul'daki siyasi fırkalar seçim çalışmalarına başlamıştı. 14 Ekim'de Hürriyet ve İtilaf Fırkası Reisi Hoca Zeynelabidin, Sosyal Demokrat Fırkası (SDF) Reisi Dr. Hasan Rıza ve Fırka Genel Sekreteri Yorgaki Zaferaki mebus seçimleri ile ilgili görüşlerini bildirmek için Dâhiliye Nazırı Şerif Paşa'yı ziyaret etmişlerdi (Gökbilgin, 1965, s. 77). Sosyal Demokrat Parti'nin bu girişimi İstanbul'daki sosyalist/komünist çevrelerin de seçimde etkili olmaya çalıştıklarını göstermektedir. Seçim öncesinde ittifak arayışı içerisinde olan SDF, Milli Kongre'nin³ organize ettiği seçim toplantılarına katılmış hatta belirlenen İntihab Encümeni'ne temsilci sokmuştu (Vakit, 29 Teşrin-i Sani 1335/29 Kasım 1919). Bu arada Alemdar gazetesi SDF'nin 1919 mebus seçimleri için Milli Ahrar Fırkasıyla birleştiğini yazmıştır. Bu haberi şiddetle reddeden fırka, haberin bir an önce düzeltilmesi için Alemdar gazetesine tekzip göndermişti.⁴

İstanbul'daki sosyalist/komünist çevrelerin Aralık 1919'da gerçekleştirilecek seçimlere ortak adaylarla katılması konusunda çeşitli girişimlerde bulunulmuştu. Bu konuda Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın (TİÇSF) girişimi oldukça önemlidir. TİÇSF'nin çağrısı ile 24 Ekim 1919'da Şehzadebaşı'ndaki Ferah Tiyatrosu'nda çok sayıda işçi ve sosyalist örgütün katıldığı bir toplantı yapılmıştı.⁵ SDF'den de bir temsilcinin kısa bir konuşma yaptığı bu toplantıda sosyalistlerin ve işçilerin birliğine vurgu yapılmış, yapılacak seçimlerde uygulanacak yöntemlere dair çeşitli talepler dile getirilmişti. Ferah Tiyatrosu'ndaki toplantıdan kısa bir süre sonra Sirkeci-Cağaloğlu'ndaki Yeni Bursa Kırathanesinde 28 Ekim 1919'da TİÇSF, SDF, Türkiye Sosyalist Fırkası (TSF) ve İstanbul'daki çeşitli işçi örgütlerinin katılımıyla yeni bir toplantı organize edildi. Bu toplantı sonunda İstanbul'daki bütün sosyalist/komünist fırka ve örgütlerin

---

kararnemenin Meclis-i Umumi'nin içtimainda kanuniyeti teklif olunmak üzere mevkiî meriyete vazını irae eyledim." ("Yeni İntihab-ı Mebusan Kararnamesi", *İleri*, 10 Teşrin-i Evvel 1335/10 Ekim 1919.)

³ Milli Kongre mütareke yıllarının istikrarsız ortamında partiler üstü olarak kurulan bir dernektir. Milli Kongre siyasal olmayan (öğrenci, yardım, kültür derneklerinden) kuruluşlarla, tamamen siyasal parti ve derneklerin karışımından oluşuyordu. (Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, s. 165-166)

⁴ Gazeteye gönderilen tekzip yazısı aynen şöyledir: "*Sosyal Demokrat Fırkası'ndan: 28 Teşrin-i Evvel 335 Salı günü nüshanızda Sosyal Demokrat Fırkası delegelerinin Milli Ahrar Fırkası'na birleşmek üzere gönderildiği havadisi görülmüştür. Bu havadisi veren sizi iğfal etmiştir. Ve yalandır. Bilmeyiz böyle esassız havadisleri gazetelere vermekten ve neşrettirmekten ne lezzet duyarlar. Efendim, Sosyal Demokrat Fırkası sosyalist bir fırka olmasına ve demokrasi esasınının tatbikiyle muvazaf olmasına nazaran milliyet prensiplerini takip eden küçük bir fırka ile temastan ne faide temin edebilir. Bu mantığa da muvafik değildir. Lütfen bu yalanın tashihiyle fi-maba'd fırkamız Heyet-i Merkeziyesi'nden memhuren takdim kılınacak vesaike istinaden fırkamız hakkında neşriyatta bulunmamasını rica eder ve muhterem Alemdar Gazetesi'nin Sosyal Demokrat Fırkası'nı gayet ciddi ve kendi prensiplerinde azimkâr tanınmasını istirham eyler ve takdim-i ihtiramâtı faika eder efendim*" ("Sosyal Demokratlar", *Alemdar*, 31 Teşrin-i Evvel 1335/31 Ekim 1919.)

⁵ Toplantıda Hasan, Vehbi, Ali, Edhem, Doktor Şefik, Süleyman, Cevdet, Ömer Şaban, Faik, Osman Alp ve Ağâh Efendiyle her fabrika ve işçi gruplarına mensup birer temsilciden oluşan bir heyet seçilmiştir. ("Amele Arasında", *Tasvir-i Efkâr*, 25 Teşrin-i Evvel 1335/25 Ekim 1919.)

seçimlerde ortak hareket etmesini sağlamak amacıyla Sosyalist Birliği adıyla bir “*cephe birliği*” veya seçim ittifakı ortaya çıkmıştı (İleri, 29 Teşrin-i Evvel 1335/29 Ekim 1919).

Sosyalist Birliği amacına ulaşmak üzere 29 Ekim 1919’da Milli Kongre Reisi Dr. Esat Paşa’ya müracaat ederek kendilerine İstanbul seçimleri için üç mebus kontenjanı verilmesini talep etmiş fakat olumlu bir yanıt alamamıştı.⁶

Gerek Milli Kongre’den istedikleri yanıtı alamamaları gerekse fırkalar arasında çıkan anlaşmazlık (Alemdar, 1 Teşrin-i Sani 1335/1 Kasım 1919) İstanbul’daki sosyalist/komünist parti ve örgütleri kendi adayları ve ünvanlarıyla seçime katılmaya mecbur bıraktı. Bu kararı alan partilerden birisi de Mesai Fırkası ve onun mebus adayı da Numan Usta idi. Bu çalışmada Numan Usta’nın seçim süreci, Malta sürgünü, sürgün dönüşü ve I. Dönem TBMM’deki faaliyetleri ele alınmaya çalışılacaktır.

Numan Usta Kimdir?

Numan Usta, 1885 yılında İstanbul’da doğdu.⁷ Babası Romanya’nın bir liman kenti olan Köstence’de doğmuş⁸ ve İstanbul’a yerleşmiş olan Abdülmecit Efendi, annesi ise Emine Hanım’dır (Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü Arşivi, Dosya No: VH. 000111; Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, Dosya No: 221) Kendi ifadesiyle Kasımpaşa’da Acı Çeşme Mahallesi’nde kiralık bir evde dünyaya gelen Numan Usta, iptidai ve rüşdi tahsilini özel Teşvikiye Mektebi’nde tamamladıktan sonra Tophane Sanayi Alaylarında çalışmaya başladı. 1903 yılında (İleri, 21 Kânun-ı Evvel 1335/21 Aralık 1919; Vakıf, 20 Kânun-ı Evvel 1335/20 Aralık 1919) Tophane II. Sanayi İdadisine girdi ve bu okulu başarılı bir dereceyle bitirdi (TBMM Arşivi, Dosya No: 221). 1907 yılından itibaren İstanbul’da bulunan çeşitli fabrikalarda çalışmaya başladı. Reji Fabrika Müdürlüğü, Tütün İhisar Kontrolörlüğü ve Silaharağa Fişek Fabrikasında uzman olarak görev yaptı.

Genç yaşlarda siyasi hayatla tanışan Numan Usta, İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne üye oldu. Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti’nin kurucuları arasında olan Numan Usta 1910 yılından itibaren bu cemiyetin genel sekreterliğini yaptı. İmalât-ı Harbiye fişek fabrikalarında uzman olarak görev yapan Numan Usta, 1919 seçimlerinden önce bu fabrikada kontrol şefi olarak çalışıyordu (TBMM Arşivi, Dosya No: 221).

1919 Meclis-i Mebusan seçimlerinde Mesai Fırkası’nın İstanbul adayları arasında yer aldı ve mebus seçildi. İstanbul’un resmen işgali üzerine İngilizler tarafından tutuklanarak Malta’ya sürgün edildi. TBMM Hükümeti’nin girişimleriyle Malta’dan dönen Numan Usta Ankara’ya geçerek TBMM’ye katıldı. TBMM’de İrşad (TİTE Arşivi, Sıra No: 2389, Kutu No: 21, Belge

⁶ “İntihabat Mücadelesi”, *Vakit*, 30 Teşrin-i Evvel 1335/30 Ekim 1919. Sosyalist Birliği, 1919 seçimleri için başta Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası olmak üzere dönemin diğer sol/sosyalist partileri, işçi dernekleri ve mesleki örgütleri tarafından kurulmuş bir seçim ittifakıdır. Ancak basında çıkan haberlerde bu ittifak bir siyasi parti şeklinde halka duyurulduğu için bazı araştırmacılar da bu seçim ittifakını parti olarak ele almışlardır. Alemdar Gazetesi’nin bir ilanında Türkiye Sosyalist Birliği adıyla yeni bir fırkanın kurulduğunu ve Milli Kongre’ye delege gönderdiğini yazmaktadır. (“Yeni Bir Sosyalist Fırkası”, *Alemdar*, 30 Teşrin-i Evvel 1335/30 Ekim 1919) Sosyalist Birliği için bkz. Niyazi Karaca, “Mütareke Yıllarında Parti Olarak Kurulduğu Varsayılan Bir Heyet: Sosyalist Birliği”, *Toplumsal Tarih*, Cilt: 24, Aralık 1995, s. 51–52.

⁷ Numan Usta’nın doğum tarihi ile ilgili bilgiler ihtilaflıdır. Resmi kayıtlarda 1301 olarak geçmektedir. Fakat İleri gazetesinin yapmış olduğu bir mülâkatta 1300 yılında doğduğunu ifade etmektedir. (“Amele Mebusumuzla Mülâkat”, *İleri*, 21 Kânun-ı Evvel 1335/21 Aralık 1919.)

⁸ Fakat Numan Usta Vakıf Gazetesi’ne verdiği bir demeçte dedesinin Kırımlı olduğunu ve babasının İstanbul’a yerleştiğini, kendisinin de Kasımpaşa’da doğduğunu ifade etmiştir. Bkz. “Numan Efendi ile Mülâkat”, *Vakit*, 20 Kânun-ı Evvel 1335/20 Aralık 1919.

No:7)⁹ ve İktisat ve Nafia encümenliklerinde görev yaptı (TBMM Z. C. Devre I, Cilt 28, 8 Mart 1339/8 Mart 1923).

II. dönem meclis seçimlerine katılmayan Numan Usta, çalışma hayatına geri dönerek 1925 yılı Haziran ayında Samsun Tütün Fabrikası baş makinistliğine tayin edildi (Vakit, 5 Haziran 1341/5 Haziran 1925). Ayrıca çeşitli tarihlerde Reji fabrikalarında ve Malatya’da bir fabrikada çalıştı. Vefatından önce Bahariye’de Barut İnhisarı’nın av ve fişenk fabrikası şefliğini yürütüyordu (Milliyet, 21 Kânunısani 1934/21 Ocak 1934).

1906 yılında Cemile Hanım’la evlenen Numan Usta’nın bu evlilikten Ayşe Cahide ve Sacide adlarında iki kızı ve Akgün adında bir erkek çocuğu oldu. Numan Usta 20 Ocak 1934 tarihinde vefat eden (Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü Arşivi, Dosya No: VH. 000111; Cumhuriyet, 21 Kânunısani 1934/21 Ocak 1934; Milliyet, 21 Kânunısani 1934/21 Ocak 1934; Son Posta, 21 İkinci Kânun 1934/21 Ocak 1934) Numan Usta’nın ailesi Soyadı Kanunu ile birlikte Ustalar soyadını aldı. Numan Usta Fransızca bilmekteydi (Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, Dosya No: 221).

Numan Usta’nın Mebus Seçilmesi ve Malta’ya Sürgünü

Mesai Fırkası, 1919 seçimleri için TİÇSF tarafından Ferah Tiyatrosunda düzenlenen toplantıya katılmış (Vakit, 25 Teşrin-i Evvel 1335/25 Ekim 1919) fakat seçimlere herhangi bir fırka ile ittifak yapmadan girmişti. 1919 seçimlerinde Mesai Fırkasının listesinden İstanbul mebus adayları olan Numan Usta, 135 oy alarak Meclis-i Mebusana katılmaya hak kazanmıştı (Alemdar, 19 Kânun-ı Evvel 1335/19 Aralık 1919).

Dönemin sosyalist doktrinli partileri Numan Usta’nın mebus seçilmesine farklı tepkiler vermişti. Olağanüstü bir toplantı düzenleyen TSF Merkez Heyeti, Numan Usta’nın mebus seçilmesi hakkında eleştirel bir bildiri yayınlamıştı. Bu bildiriye 1919 mebus seçimlerine sosyalist programlı iki fırkanın katıldığı (TSF ve SDF), bu iki fırkadan herhangi birine mensup olmayan Numan Usta’nın İstanbul mebusu olmasının sosyalizm adına bir başarı sayılamayacağı savunuluyordu. TSF’ye göre eğer İstanbul’dan sosyalist ideolojiye mensup bir mebusun meclise girmesi gerekiyordu ise bu mebus gerek Türkiye’de gerekse Avrupa’da İTC muhalifi olarak tanınan Refik Nevzat¹⁰ olmalıydı. Ayrıca TSF, Numan Usta’yı işçi sınıfının veya sosyalist

⁹ Siirt eski mebusu ve Tunceli merkez müftüsü Salih Atalay tarafından Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü’ne gönderilmiş olan bu belgede hilafet yanlıları ve yabancı devletlerin TBMM Hükümeti’ne karşı halkı kışkırtmaları üzerine bizzat Mustafa Kemal’in emriyle Dr. Refik Saydam, Ali Çetinkaya, Dr. Adnan Adıvar’ın, İstanbul mebusu Ali Rıza Bey ve Numan Usta ile birlikte İstanbul’da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ni kurarak bu zararlı faaliyetin önüne geçtikleri belirtilmektedir. Salih Atalay’ın bahsettiği İstanbul’da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin teşkilatlanmasına dair süreç 1923 milletvekili seçimlerinden önce cereyan etmiştir. Bu süreçte yukarıda adı geçenlerin Mustafa Kemal Paşa tarafından zaman zaman teşkilatlanma için İstanbul’a gönderildiği doğru olsa da Salim Atalay’ın gönderdiği belgenin dışındaki hiçbir kaynakta Numan Usta’nın adı geçmemektedir. Bu konudaki tartışmalar için bkz: Asaf Özkan, *İşgal İstanbul’unda İstihbarat ve Eylem Mim Mim Grubu*, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum, 2015, s. 204-216.

¹⁰ 31 Ağustos 1873’te İzmir’de doğdu. Babası Hasan Efendi, annesi Habibe Hanım’dır. 1889’da Kuleli İdadisi’ne kaydoldu. Bu dönemde arkadaşları Edirneli Rauf Ahmed ve Hezargradlı Mehmed’le birlikte İstikbal adıyla taş basması bir gazete çıkardı. 1892’de Askeri Tıbbiye Mektebi’ne kaydolun Refik Nevzat Bey İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne üye oldu. Siyasi faaliyetlerinden dolayı tutuklanma tehlikesiyle karşı karşıya kalınca 1894 yılının Mart ayında Paris’e kaçtı. 1895 yılının sonlarında bir grup arkadaşıyla birlikte Meşveret gazetesini çıkarmaya başladı. 1904 yılında abisi Tefik Nevzat’ın telkinleriyle tıp eğitimini tamamladı. 1908 seçimlerinde İzmir’den milletvekili adayları oldu. Osmanlı Sosyalist Fırkası’nın Paris Şubesi’ni kurdu. 1919 seçimlerinde de Türkiye Sosyalist Fırkası’nın İstanbul adayları arasında yer aldı fakat kazanamadı. 1951 yılı Ağustos ayında yurda döndü. 13 Ağustos 1953’de geçirdiği kalp krizi sonucu vefat etti. (Cengiz Yolcu, “Beşeriyet Gazetesi ve Dr. Refik Nevzat”, *Müteferrika*, Sayı: 40, Güz 2011/2, s. 122-133; Akif Çarkçı, “İlk Osmanlı Sosyalistlerinden Dr. Refik Nevzat ve Siyasi Faaliyetleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XXII/44, s. 233.)

ideoloji mensuplarının değil İttihatçıların mebus seçtiğini iddia ediyordu. TSF, basın aracılığıyla Numan Usta'ya eğer gerçekten sosyalist ideolojiye mensup bir kişiye derhal istifa etmesi gerektiği konusunda çağrıda bulunarak ancak bu şekilde hatasını telafi edebileceğini dile getiriyordu (Alemdar, 26 Kânun-ı Evvel 1335/26 Aralık 1919).

Numan Usta TSF'nin hakkındaki iddia ve eleştirilerine basına verdiği bir mülakatla cevap vermişti. Bu mülakatta TSF'ye kayıtlı olmadığını ve kendisini bu fırka mensuplarının değil ikinci seçmenlerin seçtiğini belirten Numan Usta İstanbul'daki bütün işçileri temsil ettiğini dile getirdi. TSF'nin bildirisinde kendisine yönelik istifa çağrısına da *“böyle bir şey yapmak için fikrimce hiçbir neden ve sorunluluk yoktur. Beni seçenler elbette seçmeye layık görmüşler ki, kendilerine yerimi bırakmam önerilen kişilerin varlığına rağmen beni seçmişler”* diyerek cevap verdi (Yeni Gün, 28 Kânun-ı Evvel 1335/28 Aralık 1919).

Numan Usta'nın da çalıştığı Zeytinburnu fabrikalarında ustabaşı olan Halit Sükûti ise İstanbul seçimlerinin usulsüz olduğunu eğer usulsüzlük olmasaydı Bakırköy'deki müntehib-i sanilerin (ikinci seçmenlerin) kendi fabrikalarına mensup adaylar arasından seçileceğini iddia ederek oy kullanma sırasında kendilerine birtakım problemler çıkarıldığını iddia etmişti. Bu iddiasını ise Bakırköy'de oy kullananların çoğunluğunun sosyalist ve İTC muhalifi olmasına rağmen Milli Kongre adaylarının kazanması ile açıklıyordu. Halit Sükûti, seçimler başlamadan önce Numan Usta'nın kazanacağı yönündeki söylentilerin de bu işin içinde İttihatçıların parmağı olduğunu açık bir şekilde gösterdiğini belirterek Numan Usta'nın sosyalist bir mebus olarak nitelendirilmesini eleştiriyordu (Alemdar, 26 Kânun-ı Evvel 1335/26 Aralık 1919; Tasvir-i Efkâr, 26 Kânun-ı Evvel 1335/26 Aralık 1919; Yeni Gün, 22 Kânun-ı Evvel 1335/22 Aralık 1919). TSF Sekreteri Mustafa Fazıl (Çun)'da Türkiye Komünist Fırkası Merkez Komitesi'nin 27 Eylül 1920 tarihli 7. oturumuna gönderdiği raporda seçimlerde İttihat ve Terakki'nin müdahalesinden bahsederek Numan Usta'nın amele mebusu olmaktan ziyade amele bir mebus olduğu ifade etmekteydi (Tüstav Arşivi, CD No: 9, Belge No: 583).

İstanbul'daki sosyalist/komünist çevrelerin seçimlerde İttihatçıların etkin olduğuna dair iddiaları aslında çok da yersiz görünmüyordu. Zira seçim sürecinin en etkin oluşumlarından Milli Kongre'nin Reisi Dr. Esat Paşa'nın I. Dünya Savaşı yıllarında İTC'nin gayrinizami harp örgütü Teşkilat-ı Mahsusa ve mütareke döneminde İttihatçıların tarafından kurulan Karakol Cemiyeti ile yakın ilişkilerinin olduğu bilinmektedir (Ülker, 2023, s. 98). Ayrıca Karakol Cemiyeti'nin önemli isimlerinden Hüsametdin Ertürk hatıralarında İstanbul mebus adaylarının doğrudan doğruya Heyet-i Temsiliye ve Mustafa Kemal Paşa tarafından belirlendiğini ve on kişilik aday listesinden dokuzunun seçimleri kazandığını, Ahmet Rasim Bey'in ise *“içki içmek yüzünden beyni sönmüş”* bir alkolik olarak tanınmasından dolayı kazanamadığını iddia etmektedir. Onun yerine İttihatçıların İTC muhalifliği ile tanınmış Lütfü Fikri Bey'i seçtiklerini ancak onun kabul etmemesi üzerine İfham gazetesi yazarı Ferit Bey'in seçildiğini belirtmektedir (Ertürk, 1975, s. 151). Hüsametdin Bey'in iddiası doğru ise Numan Usta'nın İttihatçıların tarafından seçildiği net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası (HİF) da İstanbul seçimlerinde İttihatçıların etkin olduğu görüşünü paylaşmaktadır. Zira HİF seçim öncesi yayımladığı beyannamelerde gerek Anadolu'daki Milli Mücadele'nin gerekse İstanbul'daki seçim sürecinin tamamıyla İttihatçıların bir oyunu olduğunu iddia ederek seçimlere iştirak etmeyeceğini duyurmuştu (Ziya Şakir, 2011, s. 400-401).

TSF'nin eleştirilerine karşın TİÇSF çevreleri Numan Usta'nın seçimlerde gösterdiği başarıyı sosyalist ideolojinin zaferi olarak değerlendirmiş ve bu zaferin de 24 Ekim 1919 tarihinde firkalarının öncülüğünde Ferah Tiyatrosu'nda düzenlenen ve Mesai Fırkası'nın da katıldığı (Vakit, 25 Teşrin-i Evvel 1335/25 Ekim 1919) toplantının meyveleri olduğunu dile getirmişlerdi (SHAT 20/N 167, Karton: 57/4; Vakit, 24 Kânun-ı Evvel 1335/24 Aralık 1919). Numan Usta'nın mebus seçilmesini işçi hareketi açısından faydalı bulan İfham gazetesi de tartışmalara katılarak Numan Usta'nın mebusluğuna karşı çıkan sosyalist çevreleri *“Sosyalizmde Devekuşları”* başlıklı makalesiyle eleştiriyordu. Makalede Numan Usta'nın mebus seçilmesinin işçi sınıfı için bir kazanç olduğu ifade edilmektedir. Sosyalist bir adayın

seçim kazanmasına nasıl olur da diğer sosyalist fırkaların itiraz edebileceğini sert bir dille eleştirip “*Ey Karl Marks, ey Lasal... Gel de senin mesleğin namına, ne garabetler gösterildiğini seyret!..*” ifadeleriyle bu olayı sosyalist ideolojinin fikir babalarına gıyaben şikayet ediyordu (İfham, 29 Kânun-ı Evvel 1335/29 Aralık 1919).

İkdam gazetesi Numan Usta'nın mebusluğunu alaycı tavırlarla ve küçümseyerek karşılayanların “*pek garip ve gülünç görüldüğünü*” ifade ederek eleştirmiştir. İkdam'a göre bunlar, ülkenin ve milletin mukadderatının sınırlı bazı kişilerin ve zümrelerin tekelinde olması gerektiğini düşünen, amele sınıfının bu tür eylemlerde bulunmasını hazmedemeyen çevrelerdi. Hâlbuki memlekette üretici sınıfları temsil edecek olan bu tür mebusların Meclis-i Milli'ye dâhil olmaları hiçbir zarar doğurmayacaktı (Özel-Hacıibrahimoğlu, 2010, s. 180-183).

Bütün bu tartışmalar sürüp giderken seçimler tamamlandı ve 12 Ocak 1920'de Meclis-i Mebusan açıldı. Tarihe Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı olarak geçen bu meclisin en önemli faaliyeti 28 Ocak 1920'de Misak-ı Milli kararlarını kabul etmesi oldu. Milli Mücadele'nin hedeflerinin halka mal edildiği bu kararların alınması ve şubat ayında kamuoyuna duyurulması İtilaf Devletlerini rahatsız etti. Bu ve bununla birlikte yaşanan birtakım gelişmeler sonucunda Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra 13 Kasım 1918'de fiili olarak işgal edilen İstanbul, 16 Mart 1920'de resmi olarak işgal edildi. İşgal kuvvetleri İstanbul'u işgal etmekle kalmayıp Meclisi basarak ele geçirdikleri bazı milletvekillerini, asker ve sivil bürokratları, gazetecileri ve ileri gelen siyasi simaları tutuklayarak, bunlardan bir kısmını Malta'ya sürgüne gönderdi.¹¹

Tutuklananlar arasında Numan Usta da vardı. Numan Usta, Sivas mebusu Rauf ve Vasıf Beyler, Harbiye eski Nazırı Cemal Paşa, ayan üyelerinden Çürüksulu Mahmut Paşa, eski Erkân-ı Harbiye Reisi Cevat Paşa, Milli Kongre Reisi Esad Paşa, Edirne mebuslarından Şeref ve Faik Beyler ve Müstahkem Mevki Kumandanı Miralay Galatalı Şevket Beyle birlikte (TİTE Arşivi, Sıra No: 798, Kutu No: 21, Belge No: 29; TİTE Arşivi, Sıra No: 799, Kutu No: 27, Belge No: 162; Hâkimiyet-i Milliye, 23 Mart 1336/23 Mart 1920) 22 Mart 1920 tarihinde tutuklandı (PRO. FO, 371/6505 E. 9112, p. 52). Bu tutuklulardan bir kısmı Malta'ya gönderildi. İngilizler Malta'ya gönderdikleri sürgünleri A, B, C, D, E ve F olmak üzere çeşitli tasniflere tabi tutmuşlardı ve kendilerine göre her tasnifin farklı suçları vardı. D tasnifi içerisinde bulunan 2781 sürgün numaralı Numan Usta'nın (PRO. FO, 371/6499 E. 846, p. 76) suçu, listeye “*siyasi nedenler ve Hristiyan kırımından sorumlu olmak*” şeklinde kaydedilmişti (PRO. FO, 371/6505 E. 9112, p. 52).

İtilâf devletlerinin bu tutumuna karşılık Mustafa Kemal Paşa da Yarbay Rawlinson ve Yüzbaşı Campbell başta olmak üzere Anadolu'da bulunan bazı İngiliz subay ve askerlerini tutuklattırdı (Rawlinson, 1923, s. 276; Karabekir, 1960, s. 531).

Her iki taraf da elinde bulunan esirleri koz olarak kullanmak istiyordu. Esirlerin mübadelesi ile ilgili Türk tarafından ilk girişim BMM'nin 18 Temmuz 1920 tarihli 17. celsesinde gerçekleşmişti. Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, Malta'da bulunan esirlerin kurtarılmasını gündeme getirmiş, tutuklu bulunan Rawlinson ise mübadele için aracılık yapabileceğine dair Kazım Karabekir vasıtasıyla TBMM'ye bir mektup göndermişti (TBMM Z. C, Devre 1, Cilt 2, 18 Temmuz 1336/18 Temmuz 1920).¹² Konuyla ilgili iki taraf arasında uzun

¹¹ Sürgünlerin listesi için bkz. PRO. FO: 371/6499 E.846 pp. 76.

¹² Malta'daki Türk esirlerle Anadolu'daki İngiliz esirlerinin mübadelesi için bkz. Bilâl N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976. A. Rawlinson, *Adventures in the Near East 1918-1922*, London 1923, A. Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1970; Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, (Çeviren, Cemal Köprülü), TTK Basımevi, Ankara, 1971; Mesut Çapa, “Sakarya Savaşı'ndan Sonra İmzalanan Türk-İngiliz Esir Mübadelesi Anlaşmasının Uygulanması ve Belgeler”, *Atatürk Yolu*, Yıl: 2, Sayı: 3, Mayıs 1989, s. 399-418, Serpil Sürmeli, “Malta Sürgünlerinin Yurda Dönüşü”, *Atatürk Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 4, Yıl: 2003, s. 63-89, Rahmi Doğanay, “İngiltere'nin Ankara ile İlişki Kurma Çabaları ve Rawlinson'un Rolü”, *Atatürk Yolu*, Sayı: 29-30, Mayıs-Kasım 2002, s. 57-73.

müzakereler yaşanmış ve 7 Mart 1921’de taraflar masaya oturmuştu (Şimşir, 1976, 348). 16 Mart 1921 tarihinde de Bekir Sami Bey İngilizlerle 3 maddelik bir anlaşma imzalamıştı (PRO. FO, 371/6504 E. 9112, p. 47).¹³

Bu anlaşmaya göre:

1-) Türk makamları tarafından tutuklanan bütün İngiliz esirler (asker veya sivil tamamı) masrafları Türk makamları tarafından karşılanmak suretiyle derhal serbest bırakılacak ve İstanbul’a gönderilecekti.

2-) İngiliz tarafı I. Dünya Savaşı sırasında savaş suçu veya cinayet işlemiş, bundan dolayı haklarında soruşturma açılmış esirler dışında kalıcı barış sağlanıncaya kadar -bırakılacak esirlerin İstanbul’a girmemeleri koşuluyla- elindeki tüm esirleri serbest bırakacaktı.

3-) Anlaşma imzalandığı tarihten itibaren geçerli olacak ve en kısa zamanda uygulanmaya koyulacaktı (PRO.FO, 371/6504 E. 9112, p. 53).

Bu anlaşmanın hükümlerine göre her iki tarafta peyderpey elindeki esirleri bırakmaya başlamıştı. İngiliz esirlerin bir kısmı Antalya, Trabzon ve Sinop limanlarından sevk edilmiş (İleri, 12 Haziran 1337/12 Haziran 1921) bir kısmı da Türk esirleriyle mübadele edilmek üzere İnebolu’ya gönderilmişti. 31 Ekim 1921 tarihinde İngiliz mübadele heyetini taşıyan Centaur adlı hafif zırhlı kruvazör ve Türk esirlerini taşıyan Montenol ve Krizantemum gemileri İnebolu Limanı’na gelmişlerdi. Elverişsiz hava şartlarından dolayı o gün mübadele gerçekleşmemiş ve 1 Kasım günü Malta’dan gelen 49 kişilik Türk esir kafilesi İnebolu Limanı’nda Rawlinson başta olmak üzere diğer İngiliz esirlerle mübadele edilmişlerdi (Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Kânun-ı Evvel 1337/15 Aralık 1921).

Montenol adlı geminin yolcuları arasında Numan Usta ve Celal Nuri Beyler de bulunuyordu (Vakit, 31 Teşrin-i Evvel 1337/31 Ekim 1921). Bu iki milletvekili tarafından TBMM Başkanlığına bir telgraf gönderildi. Telgraf aynen şöyledir:

“Himmat-ı Celileri sayesinde kayd-ı esaretten kurtularak İnebolu’ya geldik. Arz-ı şükran ve ta’zimat ederiz. Ailelerimizi görmek ve kendimizin ve arkadaşlarımızın levazım-ı sairesini tedarik etmek üzere aynı vapurla İstanbul’a dönüyoruz. İlk posta ile tekrar İnebolu’ya avdet ve oradan Ankara’ya müteveccihen hareket edeceğiz. Mazeretimizin kabulünü istirham ederiz. Cenab-ı hak hükümet ve milletimizi istihlas-ı vatana muvaffak buyursun. Meclis-i Aliye arz-ı tekmirat ederiz efendim.”

İstanbul Mebusu Gelibolu Mebusu Numan Celal Nuri” (Hâkimiyet-i Milliye, 4 Teşrin-i Sani 1337/4 Kasım 1921)

Telgraftan da anlaşıldığı üzere İstanbul’a hareket eden Numan Usta ve Celal Nuri Bey 26 Kasım 1921’de Ankara’ya gelerek TBMM’ye katılmışlardı (TBMM Z. C. Devre 1, Cilt 14, 26 Kasım 1337/26 Kasım 1921). Numan Usta İstanbul’da başladığı siyasi hayatına bundan sonra Ankara’da devam edecekti.

Sürgün Dönüşü ve Ankara’daki Faaliyetleri

Numan Usta’nın İngiliz istihbarat raporlarında TBMM’de Mahmut Esat Bey’in başkanlığında Tefik Rüştü, Bekir Sami ve Hakkı Behiç Bey’le birlikte “*Sözde Komünist Grup*” üyesi (PRO. FO, 371/7861 E. 3935, p. 297) Türk istihbarat raporlarında da II. gruba mensup

¹³ Bu anlaşmayı İleri Gazetesi okuyucusuna şöyle nakletmiştir: “ Bekir Sami Bey, Londra’dan müfakatından evvel Britanya hükümeti ile bir taraftan Anadolu’da esir bulunan veya kendi arzuları hilafına alıkoyulan bilumum İngiliz tebaasının, diğer taraftan bilhassa esna-yı harpte usera-yı harbiye ve anasır-ı gayr-i müslimeye karşı yapılan ceraimde müdahalesi bulunan bazı kimseler müstesna olduğu halde Malta’da mevkuf bulunan Osmanlı tebaasından 64 kişinin serbest bırakılması hususunu istihdaf eden bir itilâf akdetmiştir.” Bkz. “Malta’dan Şehrimize Avdet Edenler”, *İleri*, 21 Mayıs 1337/21 Mayıs 1921.

olduğu (TİTE Arşivi, Sıra No: 3132, Kutu No: 42, Belge No: 52) kaydedilmişse de Numan Usta basına verdiği bir demecinde; “... *Hali hazırda bütün meclis tek bir cephe arz etmektedir. Ancak sulhun akdinden sonra içtihad itibariyle yekdiğerinden ayrılan arkadaşlar müteaddid gruplar teşkil edebilirler. Benim de yegâne gayem arkadaşım Tevfik Rüştü Bey’le beraber sulhun akdinden sonra memlekette sosyalizm esasatı dâhilinde ihraz-ı faaliyet etmektir*” diyerek bu olaya açıklık getirmişti (Tanin, 20 Kânun-ı Evvel 1338/20 Aralık 1922).

Bu dönemde III. Enternasyonal’e bağlı olarak Ankara ve Eskişehir başta olmak üzere Anadolu’nun çeşitli yerlerinde kurulmuş olan komünist partiler TBMM Hükümeti tarafından kapatılmış, Türk-Rus ilişkilerinde Yunus Nadi, Tevfik Rüştü ve Numan Usta gibi geçmişinde sosyalist/komünist çevrelerle bağlantılı kişiler ön plana çıkmıştı. Bu cümleden olmak üzere Ankara ile Moskova arasındaki ilişkilerin en iyi örneklerinden birisi hiç şüphesiz ki Ankara’da düzenlenen 1 Mayıs kutlamalarıydı. 1922 yılında düzenlenen 1 Mayıs Bayramı’nı Türk ve Rus yetkililer kol kola kutlamışlardı ve kutlamaların en önemli aktörlerinden biri de Numan Usta’ydı. İmalât-ı Harbiye Fabrikası işçileri tarafından İstasyon Meydanı’nda düzenlenen 1 Mayıs programına İstanbul Mebusu Numan Usta, İzmir Mebusu Yunus Nadi, Menteşe Mebusu Tevfik Rüştü, Ticaret Genel Müdürü Vehbi, Nuri Bey ve Rus Konsolosluğundan bazı memurlar katılmışlardı. Numan Usta, Tevfik Rüştü Bey ve silah fabrikası ustalarından Osman Alp Efendi 1 Mayıs’ın anlam ve önemi üzerine konuşmalar yapmışlar, hükümetin emperyalizm ve kapitalizmle mücadelesine atıfta bulunarak TBMM Hükümeti’ne teşekkür etmişlerdi. Rus Konsolosluğu memurlarından Rozenborg, Rusya Şuralar Cumhuriyeti ve Rusya amelesi adına Türk işçilerinin 1 Mayıs Bayramı’nı kutlamıştı. 1 Mayıs Bayramı Rus Konsolosluğunda da resmî törenlerle kutlanmış, konsolosluğun önüne Türk, Azerbaycan ve Rus bayrakları asılmıştı. Konsolosluğa Karl Marks, Lenin, Troçki ve Zinoviev gibi sosyalist/komünist ideologların resimleri asılmış, Rus Konsolosu Aralov saat birden sekize kadar milletvekillerini, memurları ve halkı kabul ederek 1 Mayıs Bayramı’yla ilgili tebrikleri kabul etmişti. Yusuf Akçura, Tevfik Rüştü, Malatya Mebusu Feyzi Bey, Numan Usta, Lazistan Mebusu Emin Bey, Ticaret Genel Müdürü Vehbi, Sanayi Genel Müdürü Nizamettin, Fabrikalar Müdürü Binbaşı Mehmet Nuri Bey, Afgan Sefiri Sultan Ahmet Han Hazretleri, Azerbaycan Sefiri Ebilof, Mürettepler Cemiyeti üyeleri ve işçiler Rus Konsolosluğu’na giderek Sovyet Rusya’nın Ankara Konsolosu Aralov’un, konsolosluk çalışanlarının ve Rus işçi ve köylülerinin 1 Mayıs Bayramı’nı kutlamışlardı. Konsoloslukta yapılan törende Tevfik Rüştü, Rus Konsolosu Aralov, Azerbaycan Konsolosu Ebilov ve Osman Alp Efendi konuşma yapmışlardı (Hâkimiyet-i Milliye, 3 Mayıs 1338/3 Mayıs 1922). Sabri Ayvazof ise Kırım’ın bağımsızlığıyla ilgili kısa bir bilgi vermişti. Konsolosluktaki kutlamaların ardından misafirlere yemek verilmiş, yemekten sonra Ohannesburg adlı bir Rus bayanın piyano eşliğinde Türkçe şarkı söylemesi misafirler tarafından yoğun bir ilgiyle karşılanmıştı (Akşam, 11 Mayıs 1338/11 Mayıs 1922).

Rus Konsolosu Aralov anılarında 1 Mayıs Bayramı için konsolosluğu ziyaret edenler arasında Sağlık Bakanı Tevfik Rüştü Bey’in, TBMM üyelerinin, öğretmenlerin, doktorların, gazetecilerin ve subayların olduğunu, Erkân-ı Harbiye Vekili Fevzi (Çakmak) Paşa, Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım (Özalp) Paşa ve bazı devlet adamlarının 1 Mayıs Bayramı’yla ilgili kendilerine tebrik mesajı gönderdiklerini yazmaktadır (Aralov, 1985, s. 125).

1 Mayıs akşamı Millet Bahçesi’nde hasta ve sakat işçiler yararına Malül Makinist adlı piyes sahnelenmiş, gösteriye Rus Konsolosu Aralov, Afganistan Konsolosu Sultan Hamid Han, Azerbaycan Konsolosu İbrahim Ebilov’la çeşitli sektörlerden işçiler ve halk katılmıştı. Ankara işçileri İstanbul’da bulunan siyasi parti ve derneklerden TSF’ye, TİÇSF’ye, İstanbul Mürettepler Cemiyeti’ne, Bakırköy İşçi Derneği ile Tevhid-i Efkâr, İleri, Vakit, İkdâm ve Akşam gazetelerine telgraf çekerek Türk işçilerinin 1 Mayıs Bayramı’nı kutlamışlardı (Hâkimiyet-i Milliye, 3 Mayıs 1338/3 Mayıs 1922).

Numan Usta’da Türkiye İş Birliği adına İstanbul gazetelerine gönderdiği telgrafta “*Emekçilerin mukaddes 1 Mayıs Bayramı’nı Anadolu işçileri en derin iştihaklarla kutlarken siz*

yoldaşlarını da samimiyetle selamlar” diyerek İstanbul işçilerinin 1 Mayıs Bayramı’nı kutlamıştı (Tevhid-i Efkâr, 3 Mayıs 1338/3 Mayıs 1922; İleri, 3 Mayıs 1338/3 Mayıs 1922).

Akşam Gazetesi’nin Ankara muhabirinin bildirdiğine göre 1 Mayıs dolayısıyla başkentte gazeteler yayın hayatına bir gün ara vermişti (Akşam, 11 Mayıs 1338/11 Mayıs 1922).

Numan Usta, Ankara’da Türkiye İş Birliği adıyla genellikle İmalât-ı Harbiye işçilerinin oluşturduğu sendikal mahiyette bir dernek kurmuş fakat Ankara işçilerinin büyük bir kısmı Adapazarı’na nakledildiği için kayda değer bir faaliyeti olmamıştı (Şefik Hüsnü, Mayıs 1339/1923, s. 392-393). İstanbul işçi sınıfıyla da ilişkisini koparmayan Numan Usta, zaman zaman İstanbul işçilerine konferanslar vererek işçilerin mesleki ve fikri anlamda gelişmelerine yardımcı olmaya çalışmıştı (TİTE Arşivi, Sıra No: 1941, Kutu No: 63, Belge No: 109; Tevhid-i Efkâr, 22 Kânun-ı Evvel 1338/ 22 Aralık 1922; Vakit, 21 Kânun-ı Evvel 1338/21 Aralık 1922; 22 Kânun-ı Evvel 1338/22 Aralık 1922). TBMM’de görev yaptığı kısa süre içerisinde mensubu olduğu İmalât-ı Harbiye Fabrikaları işçileri başta olmak üzere işçi sınıfının haklarını müdafaa eden Numan Usta, zaman zaman bu konularla ilgili kanun tasarıları ve soru önergeleri vermiştir (TBMM Z. C. Devre I, Cilt 23, 5 Ekim 1338/5 Ekim 1922).

SONUÇ

II. Meşrutiyet sonrasında ortaya çıkan özgürlük ortamı her alanda olduğu gibi siyasal anlamda da bir işçi sınıfının ortaya çıkmasına etki etmiştir. Her ne kadar bu dönemde işçi hareketlerine dair bir takım büyüklü-küçüklü girişimler ortaya çıkmış olsa da siyaseten bu yapıların çok etkili olduğunu söylemek oldukça zordur. Öyle ki tartışılabilir olsa işçi sınıfını Osmanlı parlamentosunda temsil eden ilk isim 1919 seçimlerinde Meclis-i Mebusan’a girmeyi başarabilen Numan Usta olmuştur. Numan Usta’nın amele bir mebus mu yoksa ameleden bir mebus mu olduğu tartışmaları ise onun mebus olmasından sonra çeşitli çevreler tarafından sürekli dile getirilmiştir. Bununla birlikte içinde bulunan siyasi ortamın karar alma noktasında etkisinin yok denecek kadar az olması diğer mebuslar gibi Numan Usta’nın da meclis çalışmalarını sınırlandırmıştı. Hatta Meclis-i Mebusan’ın Misak-ı Milli kararlarını kabul etmesi üzerine İstanbul fiili olarak işgal edilmiş, meclis dağıtılmış, bazı mebuslar da Malta’ya sürgüne gönderilmiştir. Malta’ya sürgün edilenler arasında Numan Usta da vardı ve İngilizlerle yapılan esir mübadelesi sonrası yurda dönmüştü. Bu dönem aynı zamanda Mustafa Kemal öncülüğünde Ankara merkezli kurulan hükümetin Anadolu’nun işgaline karşı mücadele ettiği bir döneme denk gelmişti. Mustafa Kemal’in çağrısına uyarak Anadolu’ya geçen Numan Usta Millî Mücadele saflarına katılmıştı. TBMM’nin birinci döneminde işçi sınıfına olan yakınlığıyla ön plana çıkan Numan Usta, Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesine katkı sağlamış, başta 1 Mayıs kutlamaları olmak üzere Rus elçilik heyetleriyle çeşitli faaliyetlere katılmıştır. TBMM’de II. grup üyeleriyle olan yakın ilişkisinden dolayı II. dönem seçim listelerinde kendisine yer bulamayan Numan Usta meslek hayatına geri dönerek Anadolu’nun muhtelif yerlerinde görev yapmıştır.

Etik Beyan

“Mütareke Döneminde Bir Sosyalist Mebus: Numan Usta *A Socialist Deputy In During The Armistice Period: Numan Usta*” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır. Makale, Etik Kurulları Yayın Etiği Komitesinin (Committe on Publication Ethics-COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallardan yararlanılarak oluşturulmuş olan Anasay dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declares that they have no competing interests

Funding: The author declared that this study had received no financial support.

KAYNAKÇA

Arşivler

Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü Arşivi (ESGMA)

The National Archive, Public Record Office (PRO. FO)

Service Historique de l’Armée de Terre (SHAT)

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE Arşivi)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi (TBMM Arşivi)

Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı Arşivi (Tüstav Arşivi)

Resmi Yayınlar

MM Z. C. Devre 3, Cilt 1, İçtima 5 (21 Kânun-ı evvel 1334/ 21 Aralık 1918).

TBMM Z. C. Devre 1, Cilt 2, İçtima 1, (18 Temmuz 1336/18 Temmuz 1920).

TBMM Z. C. Devre 1, Cilt 14, İçtima 2, (26 Kasım 1337/26 Kasım 1921).

TBMM Z. C. Devre I, Cilt 23, (5 Ekim 1338/5 Ekim 1922).

TBMM Z. C. Devre I, Cilt 28, İçtima 4, (8 Mart 1339/8 Mart 1923).

Sürelî Yayınlar

1-) Dergi ve Mecmualar

Atatürk Dergisi

Atatürk Yolu

Aydınlık,

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi

Müteferrika

Toplumsal Tarih

2-) Gazeteler

Akşam, Ankara'da 1 Mayıs, 11 Mayıs 1338/11 Mayıs 1922.

Alemdar, Yeni Bir Sosyalist Fırkası, 30 Teşrin-i Evvel 1335/30 Ekim 1919.

Alemdar, Sosyal Demokratlar, 31 Teşrin-i Evvel 1335/ 31 Ekim 1919.

Alemdar, Türkiye Sosyalistleri, 1 Teşrin-i Sani 1335/1 Kasım 1919.

Alemdar, Hakiki İşçiler Ne Diyor?, 26 Kânun-ı Evvel 1335/26 Aralık 1919.

Alemdar, Kimler Mebus İntihab Edildi, 19 Kânun-ı Evvel 1335/19 Aralık 1919.

Alemdar, Numan Efendi Sosyalist mi, İttihadçı mı?, 26 Kânun-ı Evvel 1335/26 Aralık 1919.

Cumhuriyet, Numan Usta Öldü, 21 Kânunisani 1934/21 Ocak 1934.

Hâkimiyet-i Milliye, Amelenin Bayramı, 3 Mayıs 1338/3 Mayıs 1922.

Hâkimiyet-i Milliye, İstanbul'da Vaziyet, 23 Mart 1336/23 Mart 1920.

Hâkimiyet-i Milliye, Malta Yolcularının Minnet ve Şükranı, 4 Teşrin-i Sani 1337/4 Kasım 1921.

İfham, Sosyalizmde Devekuşları, 29 Kânun-ı Evvel 1335/29 Aralık 1919.

İleri, Mesned-i Sadaret Ayandan Ali Rıza Paşa'ya Teveçih Edilmiştir, 3 Teşrin-i Evvel 1335/3 Ekim 1919.

İleri, Dâhiliye Nazırının Tamim Telgrafı, 4 Teşrin-i Evvel 1335/4 Ekim 1919.

İleri, Yeni İntihab-ı Mebusan Kararnamesi, 10 Teşrin-i Evvel 1335/10 Ekim 1919.

İleri, İntihabatın Tesri-i İcrası İçin, 12 Teşrin-i Evvel 1335/12 Ekim 1919.

İleri, Sosyalist Birliği, 29 Teşrin-i Evvel 1335/29 Ekim 1919.

İleri, Amele Mebusumuzla Mülâkat, 21 Kânun-ı Evvel 1335/21 Aralık 1919.

İleri, Anadolu'da Bir Mayıs, 3 Mayıs 1338/3 Mayıs 1922.

İleri, İngiliz Üserâsının İadesine Muvâfakat, 12 Haziran 1337/12 Haziran 1921.

İleri, Malta'dan Şehrimize Avdet Edenler, 21 Mayıs 1337/21 Mayıs 1921.

Milliyet, Numan Ustayı Kaybettik, 21 Kânunisani 1934/21 Ocak 1934.

Son Posta, Numan Usta Vefat Etti, 21 İkinci Kânun 1934/21 Ocak 1934.

Tanin, Memleketimizde Sosyalizm, 20 Kânun-ı Evvel 1338/20 Aralık 1922.

Tasvir-i Efkâr, Amele Arasında, 25 Teşrin-i Evvel 1335/25 Ekim 1919.

Tasvir-i Efkâr, İttihad ve Terakki'nin Mizanı: Kimi Kime Tercih Ediyorlar, 23 Kânun-ı Evvel 1335/23 Aralık 1919.

Tasvir-i Efkâr, Sosyalistler Numan Efendiyi Kabul Etmiyorlar, 26 Kânun-ı Evvel 1335/26 Aralık 1919.

Tevhid-i Efkâr, 1 Mayıs Bayramı Münasebetiyle, 3 Mayıs 1338/3 Mayıs 1922.

Tevhid-i Efkâr, Numan Ustanın Ameleye Konferansları, 22 Kânun-ı Evvel 1338/22 Aralık 1922.

Vakit, İşçi ve Çiftçi Partisi'nin Mütalaası, 24 Kânun-ı Evvel 1335/24 Aralık 1919.

Vakit, İşçiler Arasında İntihab Faaliyeti, 25 Teşrin-i Evvel 1335/25 Ekim 1919.

Vakit, Malta'daki Vatandaşlarımız İnebolu'ya müteveccihen Şehrimizden Geçtiler, 31 Teşrin-i Evvel 1337/31 Ekim 1921.

Vakit, Milli Kongre'deki Encümen İntihab, 29 Teşrin-i Sani 1335/29 Kasım 1919.

Vakit, Numan Efendi ile Mülâkat, 20 Kânun-ı Evvel 1335/20 Aralık 1919.

Vakit, Numan Usta'nın Muhasebesi, 21 Kânun-ı Evvel 1338/21 Aralık 1922.

Vakit, Numan Usta Zeytinburnu Fabrikalarında, 22 Kânun-ı Evvel 1338/22 Aralık 1922.

Vakit, Numan Usta, 5 Haziran 1341/5 Haziran 1925.

Yeni Gün, Şu Numan Efendi de Sanki Nereden Çıktı?, 22 Kânun-ı Evvel 1335/22 Aralık 1919.

Yeni Gün, Numan Efendi İstifa Etmeyecek, 28 Kânun-ı evvel 1335/28 Aralık 1919.

Telif Eserler

1-) Kitaplar

Aralov, S. İ. (1985). *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*, (Çev. Hasan Ali Ediz), Birey ve Toplum Yayınları, Ankara.

Ertürk, H. /1975). *Milli Mücadele Senelerinde Teşkilat-ı Mahsusa*, (Yayınlanmamış daktilo metin), (Çev: Tefik Apay).

Gökbilgin. T. (1965). *Milli Mücadele Başlarken, Cilt: I-II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Jaeschke, G. (1971). *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, (Çeviren, Cemal Köprülü), TTK Basımevi, Ankara.

Karabekir, K. (1960). *İstiklâl Harbimiz*, Türkiye Yayınları, İstanbul.

Okyar, F. (1980). *Üç Devirde Bir Adam*, (Yayına Hazırlayan: Cemal Kutay), Tercüman Yayınları, İstanbul.

Özel, S.- Hacııbrahimoğlu, I. Ç. (2010). *Osmanlı'dan Milli Mücadele'ye Seçilmiş Mülakatlar*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

Özkan, A. (2015). *İşgal İstanbul'unda İstihbarat ve Eylem Mim Mim Grubu*, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum.

Rawlinson, A. (1923). *Adventures in the Near East 1918-1922*, Andrew Melrose, London.

Şimşir, B. N. (1976). *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Ülker. E. (2023). *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Mesleki Temsil ve Sol*, Yordam Kitap, İstanbul.

Yalman, A. E. (1970). *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Yenilik Basımevi, İstanbul.

Ziya Şakir. (2011). *Hürriyet ve İtilaf Nasıl Doğru, Nasıl Yaşadı, Nasıl Battı?*, (Hazırlayan: Serkan Erdal), Akıl Fikir Yayınları, İstanbul.

2-) Makaleler

Çapa, M. (1989). Sakarya Savaşı'ndan Sonra İmzalanan Türk-İngiliz Esir Mübadelesi Anlaşmasının Uygulanması ve Belgeler, *Atatürk Yolu*, Yıl: 2, Sayı: 3, s. 399-418.

Çarkçı, A. (2022). İlk Osmanlı Sosyalistlerinden Dr. Refik Nevzat ve Siyasi Faaliyetleri, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XXII/44, s. 227-244.

Doğanay, R. (2002). İngiltere'nin Ankara ile İlişki Kurma Çabaları ve Rawlinson'un Rolü, *Atatürk Yolu*, Sayı: 29-30, s. 57-73.

Karaca, N. (1995). Mütareke Yıllarında Parti Olarak Kurulduğu Varsayılan Bir Heyet: Sosyalist Birliği, *Toplumsal Tarih*, Cilt: 24, s. 51-52.

Sürmeli, S. (2003). Malta Sürgünlerinin Yurda Dönüşü, *Atatürk Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 4, s. 63-89.

Şefik Hüsnü, Türkiye'de Dernek Birliklerinin Teşekkülü, *Aydınlık*, Mayıs 1339/1923, Sayı: 15, s. 390-393.

Yolcu, C. (2011). Beşeriyet Gazetesi ve Dr. Refik Nevzat, *Müteferrika*, Sayı: 40, Güz 2011/2, s. 117-193.

Ekler

Numan Usta

Tasvir-i Efkâr gazetesinde Prens Sebahattin ve Numan Usta'nın mukayese edildiği "İttihad ve Terakki'nin Mizanı: Kimi Kime Tercih Ediyorlar" başlıklı haber.

Tasvir-i Efkâr, 23 Kânun-ı Evvel 1335/23 Aralık 1919.